

Econder |

International Academic Journal

[Econder], 2020, 4 (2): 504/517

Bakara Suresi 273. Ayet Bağlamında Kur'an'da Gerçek Fakirlerin
Nitelikleri

&

The Qualities of the Real Poor in the Quran in the Context of Verse 273 of
Surat al-Baqara

Ömer Faruk HABERGETİREN

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Assoc. Prof. Dr., Karabuk University Theology Faculty

ofhabergetiren@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9304-6726

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 05.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted : 08.11.2020

Yayın Tarihi / Published : 30.12.2020

Yayın Sezonu : Aralık

Pub Date Season : December

Cilt / Volume: 4 Sayı – Issue: 2 Sayfa / Pages: 504-517

Atıf/Cite as: Habergetiren, Ö . (2020). Bakara Suresi 273. Ayet Bağlamında Kur'an'da Gerçek Fakirlerin Nitelikleri . Econder International Academic Journal , 4 (2) , 504-517 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econder/issue/57015/821831>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Hayrettin KESGİNGÖZ- KSU Universty, Kahramanmaras, 46000, Turkey. All rights reserved.

Bakara Suresi 273. Ayet Bağlamında Kur'an'da Gerçek Fakirlerin Nitelikleri

Öz

İslam hukukunda birtakım kriterlerle tespit edilmiş, dini bakımdan zengin-fakir ayrımı bulunmaktadır. Zenginliğin belirli kesimlerin elinde birikmesinin önüne geçilerek, refahın toplumun tüm kesimlerine yayılması, toplumsal huzurun sağlanması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada İslam Hukukunda fakir ve miskin olarak isimlendirilen, toplum içerisinde zorunlu ihtiyaç maddelerini temin edemeyen, gerçek yoksul kimselerin niteliklerinin belirlenmesi hedef alınmaktadır. Bakara suresi 273. ayetinde ifade edildiği gibi bu özellikler: Allah yolunda olma, Yeryüzünde dolaşamama, Zengin zannedilme, Yoksulluklarının yüzlerinden anlaşılması ve Israrla istememe şeklinde sıralanmaktadır. Bu kesime yapılacak yardımlarda özellikle belirlenen nitelikler aranınca, öncelikle gerçek ihtiyaç sahibi kimselere ulaşılması ve onların ihtiyaçlarının giderilmesi sağlanmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İnfak, Zengin, Fakir, Dilencilik,

The Qualities of the Real Poor in the Quran in the Context of Verse 273 of Surat al-Baqara

Abstract

In Islamic law, there is a distinction between rich and poor in terms of religion, which is determined by several criteria. It is aimed to prevent the accumulation of wealth in the hands of certain individuals, to spread prosperity to all segments of the society and to provide social peace. In this study, it is aimed to determine the qualities of real poor people who are determined as poor and poor in Islamic Law, who cannot provide the necessary necessities in the society. In the verse 273 of Surat al-Baqara, these features are listed as being on the way of Allah, not being able to walk around the Earth, being thought to be rich, being understood from their faces and not wanting persistently. When the qualifications determined in the aids to be made to this segment are sought, it is ensured that first the real needy people are reached and their needs are met.

Keywords: Islamic Law, Spending, Rich, Poor, Beggary.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de "... Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık..."¹ "Allah'ın kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri arzu edip durmayın..."² "Bak nasıl, onların kimini kimine üstün kıldık..."³ ayetlerinde açıkça ifade edildiği gibi insanlar yaratılış, kabiliyet, mal, servet vb. bakımlardan farklı, hemcinslerinden birtakım özelliklerle üstün olarak yaratılmıştır.

Yukarıda zikredilen ayetlerde işaret edildiği şekilde insanların bilgi, birikim, girişim, tecrübe, daha fazla çalışma gibi sebeplerle, toplum içerisinde maddi bakımdan farklı konumlarda olmaları gayet doğaldır. İslami anlayışta bu farklılık ve üstünlük, diğerlerinden daha fazla mal ve servete sahip olma, yani zenginlik onlar için Allah tarafından kişiye özel olarak ihsan edilmiş bir imtiyaz olmayıp -diğer farklılıklar gibi- imtihan/sorumluluk, ayetin ifadesiyle "fitne" sebebidir.⁴ Kişi, ahiret yurdunda bu nimetlerin hakkını/gereğini yerine getirip getirmediğinden, dinin onayladığı uygun yer ve amaçlarda kullanıp kullanmadığından, kendisinden daha düşük konumda olup dinen hak sahibi kimselere belirli bir miktarı aktarıp aktarmadığından hesaba çekilecektir.⁵

Dolayısıyla insanın dinî ve ahlâkî hayatı için risk oluşturan servet, ancak inanıp hayırlı işler yapan kimseler için Allah'a (rızasına) yakınlaşmaya ve ahiret yurdunda kurtuluşa vesile olur.⁶ Mülkün gerçek sahibi olan Allah, insanlara mal ve serveti bir emanet olarak vermiş, kendi belirlemiş olduğu ölçüler dahilinde geçimlerini sağlamaları, artanı toplum yararına kullanmaları ve buna sahip olmayıp muhtaç durumda bulunan kimselere de belirli bir miktarını -zorunlu veya tercihe bağlı olarak- aktarmalarını istemektedir.⁷ Kur'an'da mal biriktirip saklayanlar, ihtiyaç sahibi kimselere zekât ve sadaka gibi yollarla aktarımda bulunmayanlar kınanmış, Kârûn örneğinde dünya

¹ Zuhruf, 43/32.

² Nisâ, 4/32.

³ İsrâ, 17/21.

⁴ Enfâl, 8/28; Teğâbün, 64/15.

⁵ Tekâsür, 102/8.

⁶ Sebe, 34/37.

⁷ Hadîd, 57/7; Nûr, 24/33.

hayatlarının sıkıntı içerisinde geçeceği, ahirette de bu nedenle azap görecekleri bildirilmiştir.⁸

Hz. Muhammed (sav) tarafından tüm insanlığa tebliğ edilen son din olan İslam, dünya hayatı ile ahiret arasında bir denge kurulmasını istemektedir. Dinin getirmiş olduğu düzenlemeler hayatın her alanını kapsamakta; bunlar arasında ekonomik hayat ve iktisadi davranışlarla ilgili hükümler de bulunmaktadır. Bu düzenlemeler Kur'an'da genel esaslar şeklinde belirtilmiş olup, Hz. Peygamber (sav) örneğinde hayata tatbik edilmesi istenmiştir. Ana ilkeler olarak helal kazanç, ölçü-tartıda hakkaniyet, akıtlarda rıza, aldatmanın olmaması, faiz yasağı ve infak ön plana çıkmaktadır.

Müslüman insan, iktisadi davranışlarında *-Homo Economicos'* dan farklı olarak ferdiyetçi değil, çevresini de düşünen adil, hayırsever, işbirlikçi ve sosyal sorumluluk sahibi bir yapıdadır.⁹ Komşusu aç iken, tok yatmayacak¹⁰ bir erdeme; son derece ihtiyaç içerisinde olsa dahi başkalarını tercih edecek¹¹ olgunluğa sahiptir. Hadisin ifadesiyle Müslümanlar bir ceset gibidir, bir organın hastalanmasıyla diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulur.¹² Böyle bir inanca sahip olan fert, herhangi bir ayrıma gitmeden sürekli sosyal yardımlaşma ve dayanışma içerisinde bulunur.

İslam iktisat düşüncesinde servetin dağılımı, böylelikle refahın tüm topluma yayılması ve fakirliğin ortadan kaldırılması veya mümkün olduğu kadar bu kişilerin durumlarının iyileştirilmesi hedefi yer almaktadır. İslam Hukukunda servet sahiplerinin fakir ve ihtiyaç sahibi kimselere zekât ve kefaretlar gibi zorunlu, infak vb. sosyal yardımlarla ihtiyari aktarımla her yıl mallarından belirli miktarları ulaştırmaları istenmekte ve teşvik edilmektedir. Hatta sadaka-i câriye kapsamına yapılan bu yardımlar, zaman içerisinde vakıf şeklinde kurumsallaşarak günümüzde de sosyal yardımlaşma ve dayanışma müesseseleri olarak işlevini sürdürmektedir.

⁸ Tevbe, 9/43, 35.

⁹ Serkan Dilek vd., "Homo Economicus Mu? İslami İnsan mı?", *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 3/4 (01 Aralık 2017), 635-641.

¹⁰ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *Musannef* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/164; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *Müstedrek* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411), 2/15.

¹¹ Haşr, 59/9.

¹² Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahih* (Dâru Tavki'n-necât, 1422), "Edeb" 27; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), "Birr" 66.

Servetin dağılım ve ihtiyaç sahibi kimselere intikalinde başta gelen zekât kurumu, İslam'a giriş şartları arasında yer alan, inkârı ve ihmali itikâdî/inanç alanında sorunlara yol açan temel bir ibadettir. Devletin, Beytülmalin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından hemen sonra devlete isyan edip zekât vermek istemeyen kimseler için Hz. Ebû Bekr'in (ra) ordu hazırladığı kaynaklarda bildirilmektedir. Bu konuda devlet hem toplayıcı hem dağıtıcı bir rol üstlenmektedir. Bu, onun asli görevleri arasında yer almakta olup, toplanma ve gerekli yerlere dağıtım işleri tayin etmiş olduğu memurlar tarafından yerine getirilmektedir.

1. İslam Hukukunda Zenginlik ve Fakirlik

İslam hukukunda mali hak ve sorumluluklar bakımından zengin ve fakir ayrımı bulunmaktadır. Bu ayrım sonucu, nafaka yükümlüğü yanında birçok ibadet ve cezada farklı hükümler ortaya çıkmaktadır. Örneğin ibadet konusunda zengin sayılan kimselere zekât, hac, kurban gibi zorunlu görevler yanında dinen suç/günah kabul edilen konularda kefaret olarak bedeni yaptırımlardan önce mali yaptırımlar yüklenmektedir. Bu durumlarda günahın affi için gerekli olan ceza/kefaret, mali yaptırım terk edilerek bedeni yaptırımlarla yerine getirilemez. Farklı konularda köle azadı, kurban kesme, ihtiyaç sahibi kimselere yemek yedirme, onları giydirme ve sadaka verme (fidye) şeklinde mali kefaretlere bulunmaktadır.¹³

Klasik kaynaklarda zenginlik ölçütü, zekât mükellefi olmakla eş anlamlı tutulmaktadır. Bu, asli ihtiyaçlar dışında bir kısım mallarda belirlenen miktara sahip olmakla gerçekleşmektedir. Hukuki olarak bu alt sınır, "Nisâb" olarak isimlendirilir. "Nisâb-ı istignâ" adı verilen ve kişiyi zekât vermekle yükümlü kılmayan ancak bazı fıkhi hükümlere temel teşkil eden zenginlik ölçüsünden ayırt etmek üzere zengin sayılmada esas alınan nisâb için "Nisâb-ı ginâ" tabiri kullanılmaktadır.¹⁴

Zekât vermeyi gerekli (farz) kılan sınır, naslarca belirlenen miktara ulaşmış, artıcı nitelikte mala sahip olmaktır. Bu konuda fakihler arasında görüş birliği

¹³ Bkz. Rahmi Yaran, "Kefaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002).

¹⁴ Mehmet Erkal, "Nisâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

bulunmaktadır. Bununla birlikte Rasûlüllâh'ın (sav) *“Beş kişi hariç zengine zekât malı helâl değildir. Bunlar: Allah yolunda cihâd eden gazi, zekât memuru, borçlu, parasını vererek zekât malını satın alan, fakir komşusu olup kendisine verilen zekâtta ona hediye verdiği zengin kimsedir”*¹⁵ şeklindeki hükmüne göre zenginlik, kural olarak zekât almaya engel bir durumdur. Bu tür zenginliğin ölçütü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefilere göre zekât almaya mâni olan zenginlik (nisâb-ı istignâ) sınırı: artıcı olma şartı dışında nisâb-ı gınâ ile aynı olup temel ihtiyaçlardan fazla nisâb miktarı mala sahip olmadır. Buna göre kişi, hangi türden olursa olsun nisâb miktarı artıcı nitelikte zekâta tâbi mallardan birine sahip olursa dinen zengin sayılır, zekât vermesi gerekir, kendisine zekât verilemez. Hukuki bir kural olarak bir kimse aynı anda hem zekât veren hem de zekât alan bir konumda bulunamaz. Kişinin temel ihtiyaçlarından fazla artıcı özellikte olmayan nisâb miktarına ulaşmış mala sahip olması durumunda zekât alması haramdır; onun zekât vermesi farz olmamakla birlikte kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler adına fıtır sadakası vermesi ve kurban kesmesi hükmen vaciptir. Nisap miktarından az malı bulunan kişiye sağlıklı ve gelir sahibi olsa da zekât verilebilir. Diğer mezheplere göre zekât vermenin farz olması ile zekât almanın caiz oluşunu belirleyen zenginlik sınırı aynı olmayıp iki farklı mertebedir. Onlara göre zekât alabilmenin objektif bir sınırı yoktur; kişiden kişiye değişebilen bu ölçü: kifayet ve muhtaç olmaktır. Kişi, kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimine yetecek kadar -artıcı nitelikte olsun veya olmasın- mala sahipse zekât alması haramdır; malı ve kazancı geçimine yetmediği durumda zekât alması helâldir. Zekât almayı engelleyen ölçüyü kifayet olarak belirleyen mezhepler, vücudu sağlam, çalışma imkân ve kudretine sahip olduğu halde sadece tembelliğinden dolayı çalışmayan kimselere zekât vermenin câiz olmadığı görüşünde birleşmiştir.¹⁶

Kendilerine zekât verilecek kimseler Tevbe suresinde belirtildiği gibi sekiz sınıftır: *“Sadakalar (zekatlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, miskinler/düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve yolda*

¹⁵ Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvûd, *Sünen* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Zekât” 24.

¹⁶ Mehmet Erkal, “Zenginlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

*kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*¹⁷ Zekâtın, ayette sayılan sınıfların tümüne dağıtılması gerektiğini söyleyen fakihler bulunduğu gibi böyle bir zorunluk olmadığı görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Hatta zekâtın öncelikle yakınların ve belde fakirlerinin hakkı olduğu başka yerlere naklinin uygun olmadığı da belirtilmektedir. Bu konuda sergilenen farklı tutumun temelinde yaşanan dönem ve ihtiyaç faktörünün etkisi bulunmaktadır. Zaman ve mekâna göre maslahat temelli bir yaklaşımla yakın akraba, diğer bir bölge halkının ihtiyacın daha fazla olması gibi durumlarda öncelik sırasının değişmesi mümkündür.

Zekâtın hikmetleri arasında zengin fakir arasındaki maddi farklılığın kapatılarak, refahın toplumun tüm kesimlerine yayılması hedefi de bulunmaktadır. Bu amaçla zenginlerin zekâtlarını fakir ve yoksul kimselere ulaştırmaları, bunu yaparken gerçek ihtiyaç sahibi kimseleri arayıp bulmaları gerekmektedir. Bakara suresi 273. ayette “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.” buyurulmakta; sadaka ve zekât gibi yapılacak yardımlarda nitelikleri sayılan bu kişilerin özellikle gözetilerek ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

2. Ayetin Nüzul Sebebi

Râzî'nin (ö. 606/1210) belirttiğine göre zikredilen ayet, Medine'ye hicret eden fakir kimseler hakkında nazil olmuştur. Bunlar sahip olduğu mala Mekkeli müşriklerce el konulan, yanında götürme imkânı bulamadığı için orada bırakarak göç eden ve gerçekten yoksul kimselerden oluşurdu. Kalacak yerleri olmadığı için geceleri Mescid-i Nebevî'de Hz. Peygamber'in (sav) hücreleri yakınında kendileri için ayrılan özel bölümde barınan bu kişiler, yaklaşık dört yüz kişi olup, genel olarak bunlara “Ashâbu's-Suffe” ismi verilmektedir. İhtiyaçları Hz. Peygamber (sav) ve zengin sahabiler tarafından karşılan bu kimseler, zamanlarını ilim öğrenerek ve ibadetle meşgul olarak geçirmekte, gerektiğinde gazvelere iştirak etmekte idiler. Çok fakir ve muhtaç durumda

¹⁷ Tevbe, 9/60.

olmalarına rağmen ziraat ve ticaretle uğraşmayı kendilerini Allah rızasını kazanmaya vakfetmelerinden ötürü haklarında müjdeler içeren haberler bulunmaktadır.¹⁸ Sonraki dönemlerde içlerinden ilim adamı, vali ve komutanlar çıkacak olan bu kimseler, dilencilik hoş görülmediği için¹⁹ insanlardan bir şey istemeyip, Hz. Peygamber (sav) ve ashabından gelecek yardımla ancak karınlarını doyurabiliyorlardı. Pek çoğunun üzerine giyilebilecek uygun bir elbise dahi bulunmadığı, yiyecek bir şeyler bulamadıklarında günlerce aç kaldıkları, bazılarının şiddetli açlıktan dolayı namazda ayakta durmakta zorlandıklarına dair rivayetler kaynaklarda yer almaktadır.

Kur'an, bu ayette Suffe ashabının içinde buldukları hale dikkat çekerek özelliklerini saymakta, onların şahsında özellikle bu durumunda olan kimselerin aranıp bulunması ve ihtiyaçlarının giderilmesini istemektedir. Sayılan bu özellikler günümüz gerçek fakirleri için de aranacak örnek nitelikler olarak belirlenebilir. Çünkü genel kural olarak ayetin iniş sebebinin özel olması, içerdiği hükmün genel olmasına mâni değildir. Ayet esas alındığında gerçek ihtiyaç sahibi kimselerin nitelikleri olarak beş özellik karşımıza çıkmaktadır:

2.1. Allah Yolunda Olma

Kur'an'da "Allah yolunda" ifadesi genel olarak "cihâd" anlamında kullanılmaktadır. Arapça "güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen tüm imkânları kullanmak" anlamına gelen cehd kökünden türeyen cihâd kelimesi, İslami literatürde "Dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak, başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklinde genel anlamı yanında fıkıh terimi olarak Müslüman olmayanlarla savaş; tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası manalarında kullanılmaktadır.²⁰

Cihâd, meşrû bir amaç uğruna çaba ve gayret sarf edilmesidir. Bu ister savaş ister ilim veya başka bir alanlarda olsun kişinin hedeflediği yöne odaklanması ve tüm imkânlarını sarf etmesini gerektirir. Ayetin nazil olduğu dönem göz

¹⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420h), 7/67.

¹⁹ Müslim, *Sahîh*, "Zekât" 103.

²⁰ Ahmet Özel, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

önüne alındığında bu ifade gaza ve seriyye dahil İslam'ı tebliğ amacıyla yapılan her türlü mücadeleyi içerir. Bu noktada farklı zaman ve zeminde şartlar neyi gerektiriyorsa o yöntem uygulanır. Kendilerini Allah yolunda onun rızasını talep etmek için vakfetmiş kişilere yapılacak yardım, onların zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesi yanında girmiş oldukları yolda teşvik, kalplerini teskin, iradelerini güçlendirme manasına da gelir. Ayrıca bu kimselerin mali yönden desteklenmesi ve güçlendirilmesiyle dünyanın çeşitli yerlerinde İslam'ın tebliği ve bu amaçla yapılan mücadele de güç kazanır. Böyle kimseler hedeflerine tam olarak odaklandığı, insanlardan herhangi bir beklenti içerisinde olmadıkları için gerçekten ihtiyaç sahibi olsalar da hiç kimseden açıkça bir yardım talebinde bulunmazlar, ayetin ifadesiyle "...Onlar yeryüzünde dolaşamazlar. (Gerçek hallerini) Bilmeyenler, iffet ve istişnalarından dolayı onları zengin sanır..."

2.2. Yer Yüzünde Dolaşamama (Ticaret Yapamama)

Ayette yer alan "Yer yüzünde dolaşamama" kelimesinin açıklanması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Dönemin şartları göz önüne alınarak yapılan yorumlar arasında Katâde (ö. 117/735) ve İbn Zeyd (ö. 182/798), kafirlerin saldırma tehlikesi bulunduğu için maişetlerini temin noktasında kendilerini ticaret yapmaktan alıkoymuş olduklarını söylemektedir. Özellikle ayetin nazil olduğu günlerde kafirler, Medine etrafında dolaşıyor, saldırma için fırsat kolluyor ve bu arada yakaladıkları Müslümanları da öldürüyorlardı. Bu nedenle ticaret yapmak için sefere çıkıp kazanç sağlamaları mümkün değildi. İbnü'l-Müseyyeb'e (ö. 94/713) göre iştirak etmiş oldukları savaşlarda yaralanıp sakat kalmışlar, hastalık ve sakatlıkları nedeniyle maişet temini için yer yüzünde dolaşamamaktadırlar. İbn Abbas (ö. 68/687-88) ise konuya farklı açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre bu kişiler, fakir olmaları nedeniyle savaş için gerekli alet edevata sahip olmadıkları için cihada iştirak edememişler, Allah da bunların durumunu Müslümanlara hatırlatarak onlara yardımcı olmalarını istemiştir.²¹ Bu açıklamalardan hareketle günümüz şartları da düşünülerek kapsamda bir genişletme yapılırsa: dinen meşru kabul edilen bir amaç uğruna kendisini vakfedip, çeşitli engellerle karşılaşmış maişet temininde zorlanan kimselerin de

²¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/68.

bu özelliği taşıdığı söylenebilir. Bu kişilerin eğitim, öğretim, dini tebliğ ve yardım organizasyonlarında yer alıp sadece Allah rızasını kazanmak amacıyla bir faaliyet içerisinde olmaları onları mal kazanmaktan alıkoymakta, kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlamada, görevlerini tam olarak yerine getirmede çeşitli zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. İslam'a göre bu tür çalışmaların yapılması, maddi ve manevi olarak desteklenmesi, aynı zamanda sürekliliğinin sağlanması kişisel görev ve sorumluluklar arasında yer almaktadır. Ayrıca hastalık, bedensel özürlü olma, kıtlık, doğal afetler ve ekonomik durgunluk kaynaklı iş ve çalışma imkânının olmaması gibi nedenlerle maişet temininde zorlanan kimseler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu kişiler karşılaştıkları engeller nedeniyle yeryüzünde dolaşma, ticaret yapma ve kazanç elde etme fırsatı bulamamakta, geçimlerini teminde karşılaştıkları sıkıntılar nedeniyle yardıma ihtiyaç duymaktadırlar.

2.3. Zengin Zannedilme

Bu kişiler gerçek ihtiyaç sahibi oldukları halde durumlarını diğer insanlardan gizleyen kimselerdir. Durumları hakkında bilgisi olmayan veya hiç yoksulluk durumu yaşamamış olan kimseler, iffetli davranışları sebebiyle onları zengin zanneder. İffet, bir şeyi bırakmak, ondan vazgeçmektir. Ayette bu insanların muhtaç olmalarına rağmen başkalarına yüz suyu dökerek dilenmedikleri, onlardan bir şeyler istemedikleri bildirilmektedir. Yani onlar dilenmeyip, hallerine razı oldukları, diğer insanlar da durumları hakkında bilgi sahibi olmadıkları için onları zengin olarak zannetmektedir.²²

Zengin zannedilme nedenlerinin sadece istememe olmadığına işaret ederek konuya farklı açıdan yaklaşan Cessâs (ö. 370/981), bunların kılık kıyafet ve tutumlarıyla erdemli davranışlar sergileyen kimseler olabileceklerini de belirtir. Açıklamalarına göre kişinin giyim kuşamının düzgün olması veya hayatını normal olarak sürdürebilmesi için gerekli ev, at, hizmetçi gibi temel maddelerine sahip olması, ona zekât verilmesine engel değildir. Çünkü bu tür eşyalar edinilmesi zorunlu, asli ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Kişi, bu tür eşyalara sahip olsa da ihtiyaç sahibi olabilir. Zira zenginlik asli ihtiyaçlardan fazla mala sahip olmakla gerçekleşir.²³ Bu konuda kimsenin görüntüsüne bakılmaması gerekir.

²² er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/68.

²³ Ebu bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdik el-Kamhâvî (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1405), 2/182.

2.4. Durumlarının Yüzlerinden Anlaşılması

İlk dönem müfessirleri, ayette yer alan “simalarından/yüzlerinden tanınma” ifadesine farklı açıklamalar getirmişlerdir: Mücâhid (ö. 103/721) bunun huşû ve tevazû, alçak gönüllülük; Rebî (ö. 139/757) ve Süddî (ö. 127/745) fakirlik ve ihtiyaç halinin oluşturduğu çile ve sıkıntı izleri; Dehhâk (ö. 105/723), açlıktan dolayı benizlerinin sararıp solması, İbn Zeyd ise elbiselerinin eski ve yıpranmış olması anlamına geldiğini söylemiştir. Çünkü açlık halinin gizli bir durum olduğunu ve bunun sadece gözlemlenemeyeceğini ifade etmişlerdir. Râzî'nin belirttiğine göre bütün bu özellikler zahiren onlarda fakirlik ve ihtiyaç halinin bulunduğu işaret eder. Ona göre burada asıl kastedilen: Allah'ın samimi ve ihlaslı kullarının diğer insanların gönlünde ve kalbinde oluşturduğu heybet, ağırlık ve vakar halidir. Onları gören herkes, durumlarından etkilenir. Bu da ruhani haller arasında olup cismani olarak görülen, bilinen durumlar arasında değildir.²⁴ Bu kişiler görüldüğünde kalp ısınır, hallerinden ihtiyaç içerisinde oldukları anlaşılır.

2.5. Israrla Bir Şey İstememe

Aktarıldığına göre Hz. Peygamber (sav) dilenme konusunda “Bir kişi dilencilik kapısını açarsa, Allah da ona fakirlik kapısını açar.”²⁵, “Her kim insanlardan bir şey istemez/dilenmezse, Allah onu müstağni/onlara ihtiyaçsız kılar. Kim (bundan) haya ederse, Allah onu iffetli kılar. Kim elindeki ile yetinirse, Allah ona yeter.”²⁶, “Sizden birinin bir ip alarak odun toplayıp satması, insanlara varıp -ona bir şey versinler veya vermesinler- dilenmesinden daha hayırlıdır.”²⁷ demektedir. Buna benzer başka haberler de bulunduğu için dilencilik yapmak hoş görülmemiştir. Ayet metninde yer alan “ilhâf” kelimesinin anlamı konusunda ısrar, tekrar tekrar gelme, karşısındaki verene kadar onu rahatsız etme şeklinde farklı açıklamalar yapılmıştır. Kurtubî'ye (ö. 671/1273) göre bu kelime örtü anlamına gelen “lihâf” kelimesinden gelmektedir. Bunun kullanılma nedeni: örtünün, altına giren şeyleri kapladığı gibi dilencinin de maddi durumu farklı her tür

²⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/69.

²⁵ Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998), “Zühd” 17.

²⁶ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünen* (Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406), “Zekât” 89.

²⁷ Buhârî, *Sahîh*, “Zekât” 50, 53.

insandan her çeşit dilenme yöntemini kullanmasıdır.²⁸ Ayette gerçek fakirlerin özellikleri arasında bir şey istememe bulunduğu göz önüne alındığında Râzî'nin de belirttiği gibi burada insanları rahatsız ederek ısrarla ve yüzüzlük ederek isteyenlerin durumunun kötü olduğuna işaret edilmektedir. Övülen fakirlerin son derece muhtaç oldukları, nefisleri baskı yaptığı halde dilenmedikleri ifade edilmektedir. Ayrıca fakirlik, zillet ve miskinlik alametlerini izhar ettiği halde dilenmeyen kimse, sanki ısrarla dileniyormuş gibi olur. Çünkü ihtiyaç emarelerinin görünmesi, ihtiyacın olduğuna; susması ise elinde o ihtiyacı giderecek bir şey olmadığına delalet eder. İnsan bir başkasında bu hali görünce, kendisini ona bir şeyler vermeye mecbur hisseder. Fakirin bu halini ortaya koyması, bir bakıma ısrarla dilenmek anlamına gelir. Bu durumda ayette övülen davranış: dilenmedikleri ve onlarda ısrarla dilenmenin yerini tutacak perişan bir hal ve inkisarın da bulunmamasıdır. Aksine bu insanlar, kılık kıyafetlerine dikkat ederler, güzel bir tavır içerisinde bulunurlar ve fakirlik konusundaki ihtiyaçlarını ancak Allah'ın bileceği şekilde gizlerler.²⁹

İslam hukukuna göre bir kişinin muhtaç olmadığı halde ısrarla yüzüzlük ederek dilenmesi haramdır, aldığı mal ona helal değildir. Bu konuda Rasûlüllâh (sav), *“Her kim malı artsın diye insanlardan dilenirse sanki kor ateş dileniyor demektir. İşte, dileyen elindeki azla yetinsin dileyen de malını çoğaltmaya çalışsın.”*³⁰ demektedir. Diğer bir rivayette ise dilenmede ısrar edilmemesi gerektiği, veren kişinin gönlü razı olmadan ona bir şeyler verildiği takdirde alındığında bereket olmayacağı belirtilmektedir.³¹ Ayet ve hadislerde başkalarından bir şeyler istemenin uygun görülmeyen davranışlar arasında zikredilmesi, sahabeyi derinden etkilemiştir. Nitekim bu konu, *“Onlardan birisinin kamçısı yere düştüğünde, herhangi bir kimseden onu kendisine vermesini istememe”*³² noktasına varacak kadar titiz davranmaya sevk etmiştir.

İslâm'da dilencilik bir kazanç yolu değil zaruret haliyle sınırlı tutulan bir ruhsattır. Fakihlere göre bir kişi ancak çalışamayacak derecede güçsüz düşmüş ve herhangi bir şekilde zaruri ihtiyaçları karşılanmamışsa, bu

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1384), 3/342.

²⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/69-70.

³⁰ Müslim, *Sahîh*, “Zekât” 105.

³¹ Müslim, *Sahîh*, “Zekât” 99.

³² Müslim, *Sahîh*, “Zekât” 108; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât” 27.

durumda dilenmesi câizdir.³³ Dilenci gerçek ihtiyaç sahibi olması, dilenilenin de durumunu bilip, isteğini yerine getirebilecek varlığa sahip bulunması durumunda ona vermesi hükmen vaciptir. Halini bilmediğinde, isteyenin sözünde doğru olma ihtimali bulunduğu için yine de bir şeyler vermesi gerekir. Kurtubî'nin ifadesiyle "Onu geri çevirdiğinde iflah olmaz."³⁴ Rasûlüllâh (sav) da "At üzerinde gelse dahi dilencinin hakkı vardır"³⁵ buyurarak bu konuya dikkat çekmektedir.

Çalışmaya konu edilen ayetin hemen öncesinde yer alan "İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir, haksızlığa uğratılmayacaksınız." ifadesinin devamı olarak Allah, gerçek fakirlerin özelliklerini saydıktan sonra "Siz, ne mal infak ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir." diyerek hükmünü tamamlamaktadır. Böylece yapılan her türlü yardım ve desteğin Allah tarafından bilindiği, kişinin amel defterine kaydedildiği gerek bu dünyada gerekse ahiret yurdunda infak ettiklerinin karşılığının eksiltilmeden, fazlasıyla verileceğine işaret edilmektedir.

Sonuç

Toplum kesimleri arasında farklı nedenlerle mal bakımından zengin fakir ayrımı bulunmaktadır. İslam iktisat düşüncesinde servetin belirli kesimlerin elinde birikmemesi, değişik tedbirlerle tüm topluma dağıtılması, refahın yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Bu düzenlemelerin hedefinin fakirliğin ortadan kaldırılması veya en azından durumlarının iyileştirilmesi, böylelikle toplumsal huzur ve barışın sağlanması olduğu görülmektedir.

Kur'an ve Sünnette ihtiyaç sahibi kimselere mali yardımda bulunulmasının öneminden bahsedilmekte, hukuki olarak getirilen zorunlu veya ihtiyari düzenlemelerle bu intikal gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. İslam'ın şartları arasında yer alan zekât emriyle dini bakımdan zengin sayılan kimselerin sahip oldukları belirli mallardan, belirli oranlarda miktarı her yıl ihtiyaç sahibi kimselere aktarmaları istenmektedir. Bu kimseler Tevbe suresi 60. ayette sekiz sınıf olarak sayılmaktadır. Bunlar arasında yer alan fakir ve miskinler

³³ Ali Toksarı, "Dilencilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

³⁴ Müslim, *Sahîh*, "Zekât" 88; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 3/346.

³⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Zekât" 33.

konusunda Bakara suresi 273. ayette Ashâb-ı Suffe örneğinde gerçek ihtiyaç sahibi kimselerin özelliklerine yer verilmektedir. Bu özellikler: Allah yolunda olma, Yer yüzünde dolaşamama (Ticaret yapamama), Zengin zannedilme, Yoksulluklarının yüzlerinden anlaşılması ve Israrla bir şey istememe şeklinde sıralanmaktadır. Yapılacak ödemelerde, öncelikle gerçek ihtiyaç sahibi kimselerin bulunarak onlara ulaştırılması gerektiğinden, bu niteliklere dikkat edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîh*. Dâru Tavki'n-necât, 1422.
- Cessâs, Ebu bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, 1405.
- Dilek, Serkan; Küçük, Orhan; Özdirek, Recep. "Homo Economicus Mu? İslami İnsan mı?" *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 3/4 (01 Aralık 2017), 635-641.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünen*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.
- Erkal, Mehmet. "Nisâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Erkal, Mehmet. "Zenginlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-. *Müstedrek*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *Musannef*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1384.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406.
- Özel, Ahmet. "Cihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Râzî, Fahreddîn er-. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, 1420.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.
- Toksarı, Ali. "Dilencilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yaran, Rahmi. "Kefaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/179-182. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.